

Dergi ana sayfası: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pausbed>

Araştırma Makalesi

Atıf Bilgisi: Çalığışu Aykanat, B. (2026). İran'da yaşanan 1953 darbesi ve Türkiye'deki yansıması. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 75, 20- 39. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1775789>/<https://izlik.org/JA95RB43NH>

İRAN'DA YAŞANAN 1953 DARBESİ VE TÜRKİYE'DEKİ YANSIMASI

Burcu ÇALIKUŞU AYKANAT¹

¹Öğr. Gör. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, bcalikus@anadolu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5163-4033>

Öz

Bu çalışmada, 20. Yüzyılda İran tarihinde bir dönüm noktası olan 1953 darbesi incelenmiştir. 1953 darbesine giderken İran'da Kaçar Hanedanlığı'ndan Pehlevi Hanedanlığı'na geçen dönem ve toplumsal dinamikler ele alınmıştır. İran'da petrolün bulunması Ortadoğu coğrafyasında İran'ın önemini bir kat daha attırdı. İngiltere ve Rusya, I. ve II. Dünya Savaşları sırasında ülke üzerinde egemenlik kurdu. Şah'ın İngilizler ile yakın ilişki içinde bulunması bir kesim tarafından tepki ile karşılandı. 1950'li yıllarda bu tepki toplumsal muhalefete dönüştü. Muhalefetin başında ise Dr. Muhammet Musaddık yer aldı. Musaddık'ın petrolü millileştirme kararını uygulaması İngiltere'nin tepkisine neden oldu. İngilizler tarafından İran'a uygulanan petrol ambargosu ise İran halkının ekonomik olarak yaşadığı zorlukları arttırdı. Daha sonra ortaya çıkan belgelerde dış destekli olduğu görülen, bir saray darbesi yapıldı. Bu darbe ile Musaddık'ın iktidardan uzaklaştırılması girişimine karşı önce karşı darbe yapılırsa da sonuçta Musaddık başbakanlıktan uzaklaştırıldı. Musaddık'ın iktidardan uzaklaştırılması aynı zamanda ülkede yarım yüzyıldır devam eden meşrutiyetçi anayasal geleneğe de bir darbedir. Nitekim, Musaddık meşrutiyetçi çizgisini her zaman korumuştur. Uluslararası arenada ise dönemin en sık dillendirilen kavramı komünizm İran darbesinde de konuşulmuştur. İran'ın komşusu Sovyetler Birliği'nin etki alanına girme ihtimali endişe ile karşılanmıştır. Bu çalışmada İran'da yaşanan 1953 Darbesi hem tarihsel açıdan ele alınmış hem de Türkiye'deki yansımaları incelenmiştir. Bu doğrultuda Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda yer alan belgeler ile dönemin Türk basınında yer alan gazeteler incelenmiştir ve 1953 Darbesi'nin Türkiye'deki yansıması ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: İran, Türkiye, 1953 darbesi, Petrolün millileştirilmesi, Musaddık.

TITLE THE 1953 COUP IN IRAN AND ITS REFLECTION IN TURKIYE

Abstract

This study examines the 1953 coup, a turning point in Iranian history during the 20th century. It analyzes the period leading up to the 1953 coup, from the Qajar Dynasty to the Pahlavi Dynasty in Iran, and the social dynamics involved. The discovery of oil in Iran further increased its importance in the Middle East. Britain and Russia established dominance over the country during World War I and World War II. The Shah's close relationship with the British was met with resistance from some segments of the population. In the 1950s, this resistance transformed into social opposition, led by Dr. Mohammad Mossadegh. Mossadegh's decision to nationalize oil provoked a reaction from Britain. The oil embargo imposed on Iran by the British exacerbated the economic hardship faced by the Iranian people. Later documents revealed that a palace coup, supported by foreign powers, had taken place. Although a counter-coup was attempted against the coup that aimed to remove Mossadegh from power, Mossadegh was ultimately removed from the premiership. Mossadegh's removal was also a blow to the constitutional tradition that had lasted for half a century in the country. Indeed, Mossadegh always maintained his constitutionalist stance. On the international stage, communism, the most frequently discussed concept of the time, was also mentioned in the context of the Iranian coup. The possibility of Iran falling into the sphere of influence of its neighbor, the Soviet Union, was met with concern. This study examines the 1953 coup

in Iran from both a historical perspective and its repercussions in Türkiye. To this end, documents from the Turkish Presidency State Archives and newspapers from the Turkish press of the time were examined to reveal the impact of the 1953 coup on Türkiye.

Keywords: Iran, Türkiye, 1953 Coup, Nationalization of oil, Mossadegh.

1. GİRİŞ

Bugün Ortadoğu’da etkin bir aktör olan İran köklü bir geçmişe sahiptir. Kaçar Hanlığı 18. Yüzyıldan 20. Yüzyıla kadar İran’da hüküm sürdü. İktidarı 20. Yüzyılda Pehlevi ailesine terk eden Kaçar Hanlığı, İran’a egemen oldukları süre boyunca İran tarihinde önemli izler bıraktı. Nadir Şah iktidarı boyunca İran’ı genişletme politikası izledi. Aynı dönemde orduda çağdaş teknolojiler kullanılmaya başlandı. Hindistan bu dönemde işgal edildi ve ganimetler İran’a taşındı. Hindistan’ın işgali, İran’da refah ekonomisini ortaya çıkardı. Gelen ganimetler sayesinde vergilendirme üç yıl askıya alındı. Nadir Şah’ın Şiiler, Sünniler ve azınlıklar arasında uyguladığı hoşgörü politikası da İran’da toplumsal huzuru sağladı (Foltz, 2021, s. 86).

Nadir Şah döneminde İran’da sağlanan toplumsal huzur, ardından gelen hükümdarlar döneminde korunamadı. İran’da, 19. Yüzyılda, Batı nüfuzunun yayılması ülkeyi derinden etkileyecek olayların başlangıcı oldu. İngiltere ve Çarlık Rusya, 19. Yüzyıldan itibaren İran ve Türkistan coğrafyasına nüfuz elde etmek istedi. Rusya, geleneksel yayılma politikası doğrultusunda İran’ın, Osmanlı Devleti’nin, Kafkasya’nın ve Türkistan’ın topraklarını ele geçirmek istiyordu. İngiltere ise Hindistan topraklarında sağlamış olduğu çıkarlara zarar gelmesinden endişe ediyordu. İran’ın amacı Rusya’nın yayılmasını engellemek, çıkarlarını korumak ve nüfuzunu genişletmekti. İki ülkenin yayılma politikaları etkili oldu (Karadeniz, 2009, ss. 53-68) ve İran bu dönemde, Çarlık Rusya ve İngiltere’nin etkisi altına girdi. Modern silahlarla donatılmış Rus ordusu karşısında alınan yenilgiler sonucunda Orta Asya ve Kafkasya toprakları Gülistan Antlaşması (1813) ve Türkmençay Antlaşması (1827) ile kaybedildi (Demir, 2022, ss. 573-588). İran, kuzeyde bulunan topraklarını Çarlık Rusya’ya bırakırken güneyde bulunan toprakları üzerinde ise İngiltere hegemonya kurdu. Basra Körfezi’nde bulunan İngiltere, Herat’tın kendilerine bırakılması konusunda baskı yaptı ve 1857 tarihli Paris Antlaşması ile bu toprakları egemenliği altına aldı. Bu tarihten sonra İngiltere, İran’da saltanatın ve bakanların belirlenmesi konusunda etkinlik kazandı. İran’da yalnızca İngiltere değil diğer Avrupalı devletler de çeşitli ayrıcalıklar elde ettiler. İngiltere ile birlikte diğer Avrupalı devletlere konsolosluk açma, iç gümrük vergilerinden muafiyet, seyahat kısıtlamasının kaldırılması gibi ayrıcalıklar verildi (Abrahamian, 2009, s. 50).

Bunun yanında Batı etkisinin başlaması da aynı döneme rastladı (Garthwate,2023:182). Nasirüddin Şah döneminde Avrupa’ya çeşitli ziyaretler gerçekleştirdi (Foltz, 2021, s. 96). Bu seyahatler Batının kurumlarının alınması konusunda rehber oldu. 19. Yüzyılın başında reformlar başlatıldı. 1810’da Avrupa’ya öğrenci gönderildi. İlk askeri ve teknik okul olan Darülfünun 1851’de açıldı (Garthwate,2023:182). İlk telgraf hattı 1858’de yapıldı (Garthwate, 2023, s. 186). Bu gibi atılımlar yapılmasına rağmen İran’da merkezileşme sağlanamadığı gibi Avrupa’ya yapılan ziyaretler hazinede büyük bir açığa neden oldu. Nasirüddin Şah’ın İran’ın birçok kaynağını yabancılara satma girişimi halkın ve özellikle ulemanın tepkisine neden oldu. Ancak bu tepkiler sonucu değıştirmede. Nasirüddin Şah’tan sonra tahta çıkan Muzafferüddin Şah babasından mali yıkım içinde boş bir hazine devraldı. Borçları kapatmak için Çarlık Rusya’dan ve İngiltere’den krediler almasına rağmen bu krediler mevcut sorunları çözemedi (Foltz, 2021, s. 96).

Muzafferüddin Şah döneminde yaşanan ve İran siyasi tarihini derinden etkileyen bir olay da Meşrutiyetin ilan edilmesiydi. İran’da hem Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusya ile iletişim kurulması, hem Avrupa’yı tanıyan bir grubun varlığı, hem de İran Türklerinin etkisiyle İran’da Meşrutie sisteme geçiş süreci başladı (Garthwate, 2023, s. 194). İran’da meşrutiyetin ilan edilmesi yalnızca idari bir yenilik değil aynı zamanda sosyal hayatta ve milliyetçiliğin gelişmesinde önemli bir adım oldu. Dönemin aydınları tarafından devlet ve millet arasındaki ilişkinin tesisi ve tamiri olarak değerlendirildi. Bu dönemde İran milliyetçiliği fikrinin temelleri atıldı. İran milliyetçiliğinin kök ve tarih referansları kullanılmaya başlandı (Sarıkaya, 2008 s. 80).

İran Şahı 1906 yılının ağustos ayında bir kararname çıkardı. Bu kararnamede, İslam Şura Meclisi yerine Milli Şura Meclisi ifadesi yer aldı. Meclis, adaletin koruyucusu olarak hareket edecek, reformları başlatacak ve kutsal kanunları uygulayacaktı. Kararnamede yer alan ifadeler meşrutiyetin ilanıydı. Meşrutiyetin ilanı halkın bir kesimi tarafından tepkiyle karşılandı. Başlatılan mücadele yirmi üç hafta boyunca sürdü. Daha sonra kanlı bir karşıdevrim başlatıldı. Bir yılın sonunda meşrutiyetçiler zafer kazanırken İran'da yeni şah tahta çıktı (Sohrabi, 2024, s. 363). Meşrutiyetin ilanı kadar İran'da önemli bir paradigma da I. Dünya Savaşı sonunda Kaçar Hanlığının yönetimi Pehlevi Hanlığına bırakması olacaktı.

Muzafferüddin Şah döneminde atılan bir diğer adım ise 20. yüzyıla taşınacak yeni bir sorun doğurdu. Bu sorun İran'da bulunan petroldü (Foltz, 2021, s. 96). Yüzejde yer alan petrol, bölge halkı tarafından uzun yıllardır biliniyordu ve kullanılıyordu. Yabancı bir girişimciye petrol arama imtiyazı ilk kez 1872 yılında verildi. Bir İngiliz vatandaşı olan Baron Julius de Reuter'e verilen imtiyaz uzun süreli olmadı. Yeni imtiyaz ise 1901 yılında İngiliz William Knox D'Arcy'a verildi. D'Arcy, İran topraklarında petrol yatakları buldu. 1909 yılında İngiliz-Pers Petrol Şirketi kuruldu ve Abadan rafinerisi inşa edildi. 1914 yılında ise Britanya hükümeti şirketin en büyük hissedarı oldu (Garthwate, 2023, s. 201; Kaya, 2017, ss. 157-166).

İngiltere'nin İran ile hem komşu olması hem de ülkede petrol işletmesi İran üzerinde nüfuz kurması ile sonuçlandı. İngiltere'nin amacı, Hindistan üzerindeki geleneksel koruma politikasının yanında Abadan'da bulunan petrol alanları üzerindeki imtiyazlarını da korumaktı (Moazami, 2018:84). İran'da İngilizlerin etkinliği kadar İngiliz hayranı olan ve politikalarını bu doğrultuda düzenleyen İranlılar da vardı. 1921 Darbesinin etkin isimlerden biri olan Seyit Ziyaeddin Tabatai'nin başında bulunduğu Çelik Komitesi (Commiteh-e Fulad) bunlardan biriydi (Moazami, 2018, s. 83).

İngilizlerin, İran'daki petrol imtiyazı Pehlevi döneminde de devam etti. Rıza Şah döneminde, 1933-1934 yıllarında, İngilizlerle yapılan Anglo-Iranian Oil Company (AIOC) anlaşması kapsamında İran hükümetinin işletme payı yüzde 4 arttırılarak %16'dan %20'ye çıkarılmış ve antlaşma 1993 yılına kadar uzatılmıştı (Abrahamian, 2009, s. 210). II. Dünya Savaşı sırasında İran yine İngiliz ve Sovyetler Birliği'nin işgaline uğradı. Bu süreçte müttefiklerin topladığı Tahran Konferansında Sovyetler Birliği, İran'ın kuzeyinde bulunan petrol yataklarını işletmek istedi. Ancak bu istek İran parlamentosu tarafından reddedildi. Dönemin başbakanı Muhammed Said dünya barışı sağlanmadan parlamentonun petrol konusunda bir karar almayacağını açıkladı. Musaddık'ın petrolü millileştirme girişimine kadar İran petrolü İngilizlerin tekelinde kaldı (Ebrahimi, 2026, s. 3) Musaddık'ı iktidara taşıyan olaylar silsilesi ise Muhammet Rıza Pehlevi'nin iktidara gelmesi ile başladı. Babasından sonra iktidara gelen Şah Muhammet Rıza'nın pasif kişiliği hem sol hem de milliyetçi düşüncenin gelişmesinin önünü açtı. Rıza Şah döneminde sürgün edilen karizmatik lider Dr. Muhammet Musaddık, kitleleri peşinden sürüklediği gibi petrolü millileştirme kararı aldı. Bu karar içinde bulunduğu Milli Cephe ve ortakları ile birlikte alındı ve İran'da sancılı bir sürecin yaşanmasını beraberinde getirirken dış kaynaklı bir darbe ile sonlandı.

Bu çalışmada Kaçar Hanedanı sonrası iktidara gelen Pehlevi döneminde, şahın iktidarda kaldığı süre içinde yapılanlar, petrolü millileştirme süreci ve sonrasında yaşananlar ele alındı. II. Dünya Savaşı sırasında İran'ın Alman yanlısı politika izlemesi Rıza Şahı tahtından ederken oğlu Muhammet Rıza Şah tahta geçti. Babası ile kıyaslandığında oldukça pasif bir yönetim sergileyen Muhammet Rıza, ikiz kardeşi Prenses Eşref ile yakın arkadaşı Hüseyin Fardüst tarafından desteklendi (Moazami, 2018:96). Ancak ülkede yükselen orta sınıf, İran'ın içinden doğan komünist parti Tudeh, ulema ve Musaddık'ın etrafından oluşan milliyetçiler saraya karşı bir güç olarak ortaya çıktı. İlk kez bir kadın Tudehli tarafından dile getirilen petrolün millileştirilmesi (Abrahamian, 2009, s.150) ise farklı ideolojideki insanları bir araya getirdi. Musaddık'ın başbakanlığında petrolün millileştirilmesi gerçekleşirken ABD destekli bir darbe ile İran, şah ve onu destekleyenlerin iktidarına terk edilecekti. Bu darbenin Türk Dışişlerine ve basınına yansımaları ele alınacaktır.

2. RIZA ŞAH DÖNEMİ

2.1. Rıza Şah'ın İktidara Geliş ve Politikaları

I. Dünya Savaşı'na fiili olarak katılmayan İran, İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı saldırılarında bir üs konumundaydı. Tarafsız olmasına rağmen savaş sırasında, kendi ülkelerinin çıkarları doğrultusunda, kuzeyden Çarlık Rusya, güneyden İngiltere tarafından işgal edildi. Savaş sırasında Rusya'da Bolşeviklerin iktidara gelmesi de İran'da izlenen politikayı değıştirmede ve Ruslar kuzey İran'da etkinliğini sürdürdü. İngiltere ise dönemin hükümdarı Ahmed Şah ile yaptığı antlaşma sonucunda İran'daki tüm petrol arama hakkını 1919'da aldı. İran, resmi olarak bir sömürge olmasa da Kaçar Hanedanı'nın egemenliği Tahran ile sınırlıydı (Foltz, 2021, s. 96).

Kaçar Hanedanlığı'na son verecek isim I. Dünya Savaşı'nın ardından Tahran'daki yönetimi fiilen ele alan Rıza Han'dı. Rıza Han, İran'ın Mazenderan eyaletinde doğdu. 1891 yılında Kazak Piyade Birliğine girdi. Yeteneği ve çalışkanlığı ile kısa sürede yükseldi. İngilizlerle iş birliği yaparak ordu içindeki Bolşevik yanlısı komutanları tasfiye etti (Kurtuluş, 2008, s. 67). Tahran'daki pasif Kaçar yönetimine karşı harekete geçen General Rıza Han, 21 Şubat 1921'de üç bin asker ve on sekiz makineli tüfekle Tahran'ı denetimi altına aldı (Abrahamian, 2009, s. 85). Rıza Han darbe sonrası sıkıyönetim ilan etti. Halkı yanına çekmek için jandarmayı yanına aldı, şehir polisleri ile çatıştı. Ahmet Şah'ı Bolşeviklerden kurtarmak amacıyla olduğunu söyledi (Abrahamian, 2009, s. 86). Kaçar Hanedanının son hükümdarı Ahmet Şah'ın döneminde, ülkede Rıza Han filli olarak kendi yönetimini kurdu. Sırasıyla kara kuvvetleri komutanı, savaş bakanı, genelkurmay başkanı ve başbakan olarak görev yaptı. 1923 yılında ise Kurucu Meclisi toplayıp Kaçar hanedanının son şahı olan Ahmet Şah'ın İran'dan gönderdi. Bir süre Ahmet Şahın oğlu veliaht olarak kalsa da 12 Aralık 1925 tarihinde Batı dünyasındaki görkemli taç giyme törenlerine benzer bir törenle kendi imparatorluğunu ilan etti (Abrahamian, 2009, s. 88; Kurtuluş, 2008, s. 67).

İranlı tarihçiler, Pehlevileri, Bourbon ya da Habsburg hanedanlığı gibi bir ülkenin kurucusu kabul eder. Rıza Şah, tahta çıktığında egemenlik yalnızca Tahran ile sınırlı iken daha sonra merkezi otorite kuruldu. Huda-Şah-Mihan (Tanrı-Şah-Anayurt) üçlemesi şahın ülkenin inşasında uyguladığı temel değerlerdi. Ülke inşasında Rıza Şahın otoriter politikası ise reddedilemez bir gerçektir (Abrahamian, 2009:89). Her ne kadar Rıza Şah'ın yönetiminin ilk on yılında ülkedeki kaosu ortadan kaldırıp modern sanayi ve kamu kurumlarının temelini atsa da şahın diktatörlüğünün artması aynı dönemde oldu. Hükümet bir yandan modern bir görünüme bürünse de aynı zamanda keyfi bir yönetime dönüştüğü de bir gerçektir (Katouzian & Şahidi, 2008, s. 26). Rıza Şah ülkesini iki ana dayanak üstüne kurdu; ordu ve bürokrasi. İktidarı boyunca ordu on kat, bürokrasi ise on yedi kat büyüdü. 1921'de ordu mevcudu 22.000 iken 1941 yılında ordu mevcudu 127.000 oldu (Abrahamian, 2009, s. 90).

İran, Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde sürdürülen Millî Mücadele'yi yakından izlemekteydi. İran'ın çıkarları gereği Millî Mücadele'nin başarılı olması gerekiyordu. İran'ın İstanbul'da bulunan büyükelçisi, Sovyet Rusya ve Afganistan gibi Türkiye ile ilişki kurulması gerektiğine inanıyordu. Aksi halde kaybedenin İran olacağını ileri sürdü. İran'ın TBMM Hükümeti'ni tanınması uzun sürmedi. 22 Haziran 1922'de Ankara Hükümetini resmen tanıdı (Sarıçioğlu, 2018, ss. 77-94). Türkiye'de Cumhuriyetin ilanından ve Rıza Han'ın İran şahı olarak tahta geçişinden sonra ise iki ülke arasında ilişkiler olumlu bir seyir izledi. Bunun en önemli nedenlerinden biri iki ülke arasındaki sınır sorununun çözülmesi ve rejimlerinde benzer hedeflere sahip olmalarıydı. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ile İran Şahı Rıza Pehlevi arasında güçlü bir iletişim vardı (Elhan & Karaoğlu, 2022, ss. 203-226) Rıza Şah, komşu ülke Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün uyguladığı devrimlerden etkilendi. Rıza Şahın İran'ı modernize etmek için yaptığı uygulamalar oldukça sertti. Bu uygulamalara halk tepki gösterdiğinde ordu olaylara müdahale etti. Şah ülkesini Türkiye gibi modernize etmek istese de uygulamaları hayran olduğu Adolf Hitler'e benziyordu. Nitekim Adolf Hitler'e duyduğu hayranlık ve Almanya ile kurduğu yakın ilişkiler II. Dünya Savaşı sırasında İran'ın işgaline neden olacaktı (Foltz, 2021, s. 100). Rıza Şah, bir denge politikası kurmak adına İngiltere ve Sovyetler Birliği'nden sonra üçüncü bir güç olarak Almanya ile ilişkilerini geliştirdi. İran, kraliyet milliyetçiliği ile Almanya'nın izlediği ırkçı politikalar arasında yakınlık kuruldu. İranlıların Aryan olarak değerlendirilmesi ve Farsçanın Hint-

Avrupa dil ailesinden olması Adolf Hitler'in gözünde bir sempati kaynağı oldu. Tahran'ın Almanya büyükelçisinin önerisi ile Acem olan ülkenin ismi İran olarak değiştirildi. Bu süreçte İran'ın ticari ortağı Almanya oldu (Moazami, 2018, s. 91).

İngiltere de İran'la yakın ilişkiler geliştiren bir diğer ülke oldu. İngilizlerle Şah Rıza Pehlevi'nin birlikteliği II. Dünya Savaşı'na kadar sürdü. Şahın Almanya ile yakınlığı II. Dünya Savaşı'nın kritik günlerinde İran'ın işgaliyle sonuçlandı. Almanya'nın 1941 yılının yaz aylarında Sovyetler Birliği'ni işgal etmesi üzerine İngiltere, Sovyetler Birliği'ne yardım sağlamak ve gerçekte körfezdeki petrol çıkarlarını korumak amacıyla harekete geçti. İngiltere Güney İran'ı, Sovyetler Birliği Kuzey İran'ın işgal etti. Bu işgal şahı tahtından feragat etmek zorunda bıraktı. Şah Rıza sürgüne gönderilirken yerine oğlu Muhammet Rıza geçti (Duman, 2010, s. 380).

2.2. Muhammet Rıza Şah'ın İktidarı

Muhammet Rıza Şah Pehlevi, Rıza Şah Pehlevi'nin oğludur. Avrupa'da eğitim aldıktan sonra Tahran'da askeri akademide eğitim gördü. 1926 yılında veliht ilan edildi. Babasının Güney Afrika'ya sürgüne gönderilmesinden sonra İran tahtına geçti (Kurtuluş, 2020, s. 562-563). Muhammet Rıza Şah dönemi babası ile kıyaslandığında bu dönemde toplumsal unsurlara uygulanan baskının azaldığı görülür. Aşiret liderleri, ulema ve geleneksel toprak sahipleri 1925 öncesindeki statülerine dönmek gayesindeydi. Diğer yandan Rıza Şah döneminde elde edilen imtiyazları bırakmak istemeyen bir grup da vardı ki bunları silahlı kuvvetler içindeki subaylar temsil etmekteydi. Bunun yanında dünyada değişen konjonktür doğrultusunda işçi sınıfı ve eski meşrutiyetçi liberaller de reform isteyenler arasında yer alıyordu (Cleveland, 2015, s. 320)

Rıza Şah'ın İran'dan uzaklaştırılmasından sonra Muhammet Rıza Şah, İran halkı gözündeki Pehlevi ailesinin imajını düzeltmek adına bir dizi uygulamalara gitti. Mecliste sivil giysilerle yemin etti, sivil danışmanlarla çalıştı, demokrasiye inancını ve Avrupa'da eğitim gördüğünü dile getirdi. Ailesine ait bir miktar parayı devlet hazinesine aktardı. Bu para hastaneler, tıbbi laboratuvarlar, halk kütüphaneleri, Tahran'da yapılacak olan su dağıtım merkezi ve yoksullar için barınak yapılması başta olmak üzere çeşitli sağlık kuruluşlarına dağıtıldı. Babasının atmış olduğu kimi adımları da geri aldı. Eğitim Bakanlığına verilen dini vakıfların yönetimini serbest bırakırken kadınların peçe kullanımını da ailelerin kararına bıraktı.

Muhammet Rıza Şah'ın ülkedeki pasif yönetimi, ülke içinde komünistlerin ve milliyetçilerin etkinlik kazanması sonucunu doğurdu. Ancak 1948 yılında yaşanan suikast girişimi dengeleri şah lehine değiştirdi. Suikast girişimi sonrasında Muhammet Rıza Pehlevi, Meclisteki yetkilerini arttırmak için harekete geçti. 1949 yılında Meclisi feshetme yetkisi veren anayasal değişiklikler ile Senato üyelerinin yarısını atama yetkisi şaha verildi. Şah bu yetkilerle ordu üzerinde gücünü arttırdı. Uygulanan teamül bir kenara konularak Başbakanlığa Ali Razmara'yı atadı. Razmara, Pehlevi rejimin ilk asker kökenli başbakanıydı. Mecliste İngiliz petrol imtiyazı konuşulurken şah kendine bağlı bir başbakanla çalışmak istedi. Bu süreçte Muhammed Musaddık ve çeşitli grupların bir araya gelmesi ile kurulan ve İran Parlamentosu ile yabancı güçlerin kontrolüne karşı çıkmak, serbest seçimlerin yapılmasına çalışmak ve İran vatandaşlarının haklarını korumak için kurulan Milli Cephe petrolün millileştirilmesini istiyordu (Moazami, 2018, s. 99; Hegland, 2013, s. 77).

II. Dünya Savaşı sonrası, yeni dünya düzeninin kurulduğu yıllarda İran da geleceğini şekillendirmekteydi. Dünya Savaşları sırasında işgale uğrayan İran sömürge olmadı ama tam bağımsızlığını da sağlayamadı. Kaçar Hanedanı sonrasında Batılı devletlerin aldıkları petrol imtiyazları Pehleviler döneminde genişleyerek devam etti. Petrol imtiyazı siyasi ve askeri alanda İran'ın gücünü baskılıyordu. Bu durum ise İran halkı tarafından hoş karşılanılmıyordu. Bu memnuniyetsizlik ise milliyetçi fikirlerin doğuşuna zemin hazırlıyacaktı (Cleveland, 2015, s. 322).

2.3. Musaddık'ın Başbakanlık Dönemi ve Tudeh Partisi

İran'da şahın otoritesini arttırma girişimi, petrol gelirlerinin İran halkına bir yararının olmaması ve Soğuk Savaş dönemi ile yükselen sol ideoloji İran'da toplumsal hareketliliği ortaya çıkardı. Bu hareketin

başında ise Muhammed Musaddık yer aldı. Toprak sahibi soylu bir ailenin üyesi olan Muhammed Musaddık 1882 yılında doğdu. Eğitimini Fransa ve İsviçre’de hukuk alanında tamamladı. 1915 yılında devlet hizmetine giren Musaddık, sırasıyla vali, milletvekili ve bakanlık görevlerinde bulundu. Parlamenter demokrasiyi savunan Musaddık, yabancıların İran’daki faaliyetlerine de muhalefet etmekteydi. Bu sırada izlediği muhalif politika ve Rıza Şah’ın iktidarına karşı söylemleri Musaddık’ın ev hapsi almasıyla sonuçlandı. Musaddık’ın yeniden siyasete dönüşü Rıza Şah’ın İran’dan ayrılmasından sonra gerçekleşti (Pira & Özgüden, 2020, s. 228; Cleveland, 2015, s. 323).

Muhammed Musaddık, siyasi fikirlerinde ve eylemlerinde İran’daki iki geleneği birleştirmişti; Divaniler ve Meşrutiyetçilik. Musaddık iktidarın Kaçar Hanedanından Pehlevi Hanedanı’na geçtiği süreçten itibaren meşrutiyetçiliği savundu. Behrooz Moazami, Musaddık’ı “İran’da geleneksel siyasi örgütlenmeye özlem duyan nostaljik bir divani, İran’ın iç işlerine yabancı müdahalesine karşı sert bir tutum alan sadık bir milliyetçi ve ılımlı ve cumhuriyetçi olmayan bir meşrutiyetçi” olarak tanımlar (Moazami, 2018, 100). Bir divani olmasına rağmen bu vasfını ön plana çıkarmadı; meşrutiyetçi ve milliyetçi bir karakter olarak sivrildi. Bunun yanında divani özelliği olarak gösterilen merkezileşmiş idare ve toprak bütünlüğünü savundu. Musaddık, şartlar olgunlaştığında bile meşruti sistemin dışında bir rejim arayışına girişmedi. Bu durumun nedeni olarak monarşiye dokunmayacağına dair şaha bir Kur’an-ı Kerim üzerine yemin ettiği ileri sürülür (Moazami, 2018, s. 102).

Musaddık’ın 1940’larda yeniden siyasete döndüğünde, ortaya koyduğu düşünceler farklı kesimlerde karşılık buldu. 1949 yılında, Milli Cephe kurulduğunda bünyesinde hem geleneksel hem de modern orta sınıf unsurlarını barındırıyordu. Etkinliğini arttırmak isteyen ulema ile Batılı eğitim alan meslek sahipleri Musaddık’ın yanındaydı. Musaddık ve Milli Cephenin üzerinde durduğu konu AIOC idi. AIOC, İran içinde ayrı bir devletin sahip olduğu ayrıcalıklara sahipti. AIOC, Abadan’da dünyanın en büyük petrol rafinerisini işletiyordu. Ayrıca kendi beledi hizmetlere, yol ve havaalanına sahipti. Komşu aşiretlerle antlaşmalar yapıyordu. İdare ve memurluklar yabancılar aitti. İranlılar yalnızca işçi olarak çalışabiliyordu. Hisselerin büyük çoğunluğu ise İngiliz devletiniydi (Cleveland, 2015, s. 323). İran toplumu ise yoksulluk içindeydi. 19 milyona yakın nüfusun %15’i kentlerde, %85’i kırsalda yaşıyordu. Kırsalda yaşayan halkın %60’ının toprağı yoktu. Buna karşın toplumda okuryazar oranı oldukça yüksekti. İran petrolünün İngilizler tarafından işletilmesi özellikle yoksul halk arasında büyük tepkiyle karşılanıyordu (Erkan, 2015, ss. 158-180)

Musaddık, AIOC ile yapılan petrol anlaşmasının değiştirilmesini istiyordu. Bu istek Tudeh ve dini gruplardan da destek buldu. Şah ise bu gelişmelerden rahatsız oldu ve General Ali Razmara’yı başbakanlığa getirdi. Başbakan Razmara, Milli Cepheyi ve muhalefet üzerinde baskı kurması sonuç vermedi. Bu sırada Musaddık başkanlığında kurulan komisyonun petrolü tam millileştirme yasası Başbakan Razmara tarafından 19 Şubat 1951 tarihinde reddedildi. Buna tepki gösteren bir grup tarafından Başbakan Razmara’ya suikast düzenlendi (Sarıkaya; 2008, 120). Razmara’dan sonra Hüseyin Ala hükümeti kurdu. Başbakan Hüseyin Ala’nın mevcut sorunu çözeceği umulmuyordu. Bu süreçte işçiler grevi sonlandırdı ve bir kısmı işbaşı yaptı. Ancak ülkenin içinde bulunduğu kaos ortamında Başbakan Hüseyin Ala, şaha istifasını sundu (Erkan, 2015, ss. 158-180). Bu sırada İran Meclisi, 15 Mart 1951 tarihinde petrolün millileştirilmesi ve doğal kaynaklar üzerindeki hakların korunmasını içeren bir kanun tasarısını kabul etti. Parlamento oy birliği ile bu kararı aldı ve başbakanlığa Muhammed Musaddık’ın atanmasını istedi (Gerger, 2008, s.42). Alınan bu kararın ardından Şah, halkın ve parlamentonun desteklediği Musaddık’ı başbakan olarak atadı. Musaddık’ın hükümet programında İran petrolünü millileştirme başta olmak üzere İngiltere’ye bağımlılığı azaltma, kalkınma hamlesi, yolsuzlukla mücadele ve demokratikleşme gibi başlıklar vardı (Gerger, 2008, s. 43). İran petrolü, 1 Mayıs 1951 tarihinde millileştirildi. Bunun üzerine İngiltere, İran’ın aldığı bu kararı tanımadığını bildirdi ve İran’a ambargo başlattı (Gerger, 2008, s. 43). İngiltere, öncelikle İran’dan petrol alan ülkelere karşı ambargo uygulayacağını ilan etti. Bunun yanında İran’a ihraç edilen demir, çelik, şeker, petrol işletme ürünlerine ve dolarla satılabilecek ürünlere ambargo uyguladı (Gasiowski, 1987, ss. 261-286). İran, petrolü millileştirmesi sonrasında Sovyetler Birliği, Doğu Bloku ülkeleri ve Batılı küçük bağımsız

şirketlere petrol satmak için girişimde bulundu. Ancak hem tanker yetersizliğı hem de ekonomik ve politik nedenler bu isteğı engelledi (Özkaya, 2011, s. 99).

Musaddık'ın başbakanlığa gelmesi ve hedeflerini hayata geçirmesi şah ile arasının açılmasına neden oldu. 1951 yılının Eylül ayında petrol sanayinin üretim ve idaresinin tamamen Musaddık'ın kontrolüne geçmesiyle ikili arasındaki gerilim tırmandı. Bunun yanında Musaddık Savaş Bakanlığının adını Savunma Bakanlığı olarak değıştirdi ve bu bakanlığı üstlendi (Moazami, 2018, s. 101). Şah ile Musaddık arasındaki gerilim sonunda başbakan istifa etti. Musaddık'ın yerine atanan Kavam es-Saltana'nın göreve başlamasından sonra başlayan ayaklanma sonucunda halkın desteğine sahip olan Musaddık yeniden başbakanlığa döndü (Moazami, 2018, s. 102). Musaddık'ı destekleyen kitleler, Kavam es-Saltana'nın İngiltere'nin isteklerini yerine getireceğini söyleyerek protesto gösterilerinde bulunmuştu. Şah, eylemleri sonlandırması için Musaddık'ı iş başına getirmişti. Musaddık'ın arkasında halkın ve parlamentonun büyük bir desteğı vardı. Bu destek ile bir yandan antidemokratik bir rejime ve emperyalizme karşı mücadele sürdürülürken diğere yandan Musaddık yönetimi, otoriter özellikler gösterme eğilimi içine giriyordu (Erkan, 2015, ss. 158-180)

İran petrollerinin millileştirilmesi yalnızca dış politikayı değıl aynı zamanda iç politikayı da etkiledi. Musaddık izlediğı iç politika çerçevesinde Meşrutiyetin gereğı olan kurumları da faal hale getirmek istiyordu. Bu isteğı şah ve şahın destekçileri tarafından tepki ile karşılandı. Ancak Meclis desteğini arkasına alan Musaddık, başbakanlık makamını acil durum yetkileri ile donattı ve saraya karşı bir saldırı başlattı. Parlamentoda kurulan bir komisyon tarafından silahlı kuvvetlerin komuta yetkisi şahtan alınarak başbakana verildi. Musaddık kendine tanınan yetkilerle orduyu küçülttü, subay kadrosunda bir temizlik yaptı ve toprak reformu çıkarttı (Cleveland, 2015, s. 324).

Musaddık'ın hedeflediğı parlamentonun etkin kılındığı anayasal yönetim ve servetin adil paylaştırıldığı toprak reformunun önündeki en büyük engel, ülke ekonomisinin darboğazda olmasıydı. İran'ın gelirlerinin azalması işsizliğin ve fiyatların artması ile sonuçlandı. Bu durum sol örgütleri özellikle de Tudeh Partisinin tabanını genişletmesini sağladı (Cleveland, 2015, s. 325).

Tudeh Partisi, 20. Yüzyılda değışen dünyada, dönemin konjonktürüne uygun sol eğilimli bir partiydi. 1941 yılının ağustos ayında İrac İskenderi tarafından Hizb-i Tudeh-Kitle Partisi kuruldu. Başlangıçta, Rıza Hanın (1925 öncesi) politikalarını destekleyen İskenderi, bir dönem Eğitim Bakanlığı yaptı. Rıza Hanın, Kaçar Hanedanı yerine kendi monarşisini kurması İskenderiyi rahatsız etti. İskenderi, Cumhuriyet rejiminden yanaydı. Ancak Rıza Han döneminde sessiz kaldı. İrac İskenderi'nin Tudeh Partisinin başkanlığını kabul ederken dindarları kızdırmama şartı koyduğu iddia edilir. Tudeh Partililer sosyalist, demokratik ve meşruti fikirlere hitap eden bir tabana seslenmek istiyordu (Abrahamian, 2009, s. 143).

Tudeh Partisi, 1940'lı yıllarda müttefikleri ile birlikte oyların yüzde 40'ını alabileceğine inanılıyordu. Bunun yanında kitleleri ilk kez düşünmeye ve siyasal açıdan eyleme geçmeye teşvik etti (Abrahamian, 2009, s. 144). Tudeh Partisinin tabanını ücretli kesim ve aylıklı orta sınıf oluşturuyordu (Abrahamian, 2009, s. 145). 1946 yılında kutlanan 1 Mayıs etkinliğinde İngilizlerin denetiminde bulunan Abadan'daki petrol rafinerisi "İran'ın cevheri" olarak tanımlandı ve bu rafinerinin devletleştirilmesi gerektiğı ilk kez Tudeh Partili bir kadın tarafından dile getirdi (Abrahamian, 2009, s. 150).

İran petrolünün millileştirilmesi yalnızca İngiltere açısından değıl ABD açısından da tepkiyle karşılandı. ABD, bu durumu Soğuk Savaş sürecindeki hasmı olan Sovyetler Birliğı ile ilişkilendirdi. İran'ın Sovyetler Birliğı ile iş birliğı yapacağı iddiasını ortaya attı. Soğuk Savaş dönemin en önemli argümanı komünizmdi ve İran'ın komünizme geçeceği yönünde bir algı oluştu. Diğere yandan İran'ın yapmış olduğu bu hareket diğere petrol yataklarına sahip ülkeleri de harekete geçirebilirdi. Bu nedenle Musaddık yönetimi ve aldığı petrolü millileştirme kararı engellenmeliydi (Gerger, 2008, s. 43).

İngiltere Musaddık'ı, kendilerine ait petrolü ele geçirmekle suçluyordu. Tepki olarak Basra Körfezi'ne savaş gemileri gönderdi ve İran ekonomisini derinden etkileyecek ambargo kararı aldı. Bunun yanında İngiltere, İran'ın aldığı kararı Birleşmiş Milletlere (BM) taşıdı (Kınzer;2022, 17). BM'de yapılan görüşmelerde Musaddık, İran halkının yaşam kalitesinin aşgari düzeyde olduğunu; Petrol endüstrisinin ne halkın iyiliğine ne de ülkenin teknik gelişimi ve sanayinin ilerlemesine katkısı olduğunu

söyledi. İran'daki en büyük petrol rafinerisinin bulunduğu Abadan'da halk sefalet içinde yaşarken İngiltere, bu petrol rafinerisinden milyon poundluk gelir elde edilmekte olduğunu belirten Musaddık, İran'ın kalkınması için halkın da desteği ile alınan petrolün millileştirilmesi kararını savundu (Gerger, 2008, s. 44).

Musaddık, BM'de yaptığı konuşmada petrolün millileştirilmesinin haklılığını savunurken Londra ve Washington'da Musaddık'ın iktidardan uzaklaştırılması için çalışmalar yapılıyordu. Bu düşüncenin ortaya çıkmasında Tudeh Partisinin güç kazanması ve İran içinde Sovyetler Birliği'nin nüfuzunu genişletme endişesi de vardı. İran'da da ordu içinde dış merkezli bir grup bu darbenin içindeydi (Cleveland, 2015, s. 325).

2.4.1953 Darbesi

Tarihe Ajax Operasyonu olarak geçen 1953 Darbesi, İran Başbakanı Muhammet Musaddık'ın evine saray muhafızlarının gönderilmesi ile başladı. Şah, Musaddık'ın başbakanlık görevinden alındığını ve yerine Fazlollah Zahidi'nin atandığını bildiren bir ferman yayınladı. Saray muhafızı Nimettullah Nasiri, bu fermanı Musaddık'a iletmekle görevlendirildi. Ancak fermanı iletmek ve Musaddık'ı tutuklamak için giden Nasiri, Musaddık'ın evinde büyük bir kalabalık ile karşılaştı ve Musaddık yanlısı grup tarafından etkisiz hale getirildi. Anayasaya göre şahın başbakan atama ve görevden alma yetkisi yoktu. Ancak şah anayasaya aykırı hareket ederek başbakanı görevden alan bir ferman yayınladı. Buna karşı Musaddık İran'da sıkıyönetim ilan etti ve saray muhafızlarını tutuklattı. Şah tarafından başbakan olarak atanan Zahidi bir Amerikan diplomatın evinde saklandı (Kuduoglu, 2019, s. 37-62). Şah Muhammet Rıza Pehlevi ise darbenin başarısız olması üzerine eşi ile birlikte özel uçağıyla Irak'ın başkenti Bağdat'a kaçtı (Abrahamian, 2009, s. 119). Darbeden bir gün sonra Milli Cephe ve Tudeh Partili bir grup Firdevs Meydanı ile Lalezar, Nadiri ve İstanbul Caddelerinde kutlama yaptı. Şahın fotoğrafları yırtılırken şaha ve babasına ait heykeller de yıkıldı (Polat, 2024, ss. 81-107). Meclis Meydanında bir miting yapıldı. Mitinge Milli Cephe, İran Partisi, Üçüncü Güç, Çarşı ve Esnaf Loncası katıldı. Miting Tudeh Partililer ve bağı sendikalar tarafından desteklendi. Meşrutiyet Devriminin önemli isimlerinden Ali Dehdüda, Musaddık ile görüştü ve cumhuriyet konusundaki düşüncelerini sordu. Musaddık, Kur'an-ı Kerim'e el basarak yemin ettiğini ve anayasal monarşiyi koruyacağını söyledi (Abrahamian, 2023, s. 121).

Amerikan ve İngiliz istihbaratları tarafından Musaddık'ın karşı darbesinin başarılı olduğu kabul edildi. Ancak Kermit Roosevelt ordu içinde etkin personelin olduğunu hatırlattı ve onlar aracılığı ile halkı ayaklandırdı (Abrahamian, 2023, s. 123; Edi & Yılmaz, 2020, s. 200). Bu sırada ABD'nin Tahran büyükelçisi Lay Henderson, Musaddık ile bir görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşmede İran halkının Amerikan karşıtı gösterilerde bulunduğunu, bu gösterilerin devam etmesi halinde vatandaşlarının İran'ı terk edeceğini, Musaddık'ın göstericileri kontrol edemediğini ve Musaddık'ın meşrutiyetini tanınmayacağını söyledi. Musaddık sokaklarda asayişli sağlamak adına gösterilerin sonlandırılmasını istedi. Musaddık taraftarları evlerine dönerken şah taraftarları ise meydanları doldurdu. Musaddık karşıtı gösteriler yapıldı. Bu göstericiler Amerikan istihbaratı tarafından finanse edilmişti (Kınzer, 2022, s. 17). Zahidi saklandığı yerden çıktı ve yönetimi ele aldı. Musaddık'ın evi şah yanlıları tarafından basıldı ve şah İran'a yeniden döndü (Kaya, 2017, s. 157-166; Aydın, 2023, s. 126-142) Bir hafta süren darbe tüm dünyada ve Türkiye'de heyecanla takip edildi.

3. İRAN'DA 1953 DARBESİNİN TÜRKİYE'DEKİ YANSIMASI

Türkiye ve İran bölgede stratejik öneme sahip ülkelerdir. İki ülke tarihsel açıdan birbirine paralel gelişmelere sahiptir. Meşrutiyet geçmişine sahip Türkiye ve İran'da, Mustafa Kemal Atatürk ve Rıza Pehlevi ülkelerini çağdaş dünya ile bütünleştirme politikaları izledi. İki ülkede izlenen modernleşme politikası, otoriter reform ihtiyacına yönelik yaygın bir tepkiydi. Sekülerizm ve Batılılaşma çerçevesinde siyasi ve kültürel merkezleşme süreci genellikle aydınların özellikle de ilerici ve sol eğilimli grupların desteğini aldı (Atabaki & Zürcher, 2004, s. 7). Bunun yanında Atatürk ile Pehlevi arasındaki olaylara ve değerlere bakış açıları, iki ülkenin sahip olduğu toplumsal yapılar ve tarihsel süreçler komşu iki ülkede farklı sonuçlar doğurdu.

Türk-İran ilişkileri, Mustafa Kemal Atatürk döneminde sıcak bir atmosferde sürdü. Şah Rıza Pehlevi, 1934 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün davetlisi olarak Türkiye'ye geldi. Atatürk ve Pehlevi birlikte Ankara, İstanbul ve Eskişehir başta olmak üzere on dört kenti ziyaret etti. Oldukça samimi bir havada geçen bu ziyaret sonrasında iki ülke arasında çeşitli antlaşmalar imzalandı. II. Dünya Savaşı yaklaşırken imzalanan Sadabat Paktı iki ülke arasında yapılan en önemli antlaşmalardan biriydi. İtalya'nın Ortadoğu'daki yayılmacı bir politika izlemesi bölge ülkelerinin güvenliği sağlamak adına bir araya gelmesi ile Sadabat Paktı imzalandı (Türkay, 2022, s. 58; Aydın, 2022, s. 418). Ancak yapılan paktlar savaşın çıkmasına engel olamadı. 1939 yılında II. Dünya Savaşı başladı ve 1941 yılında İran, İngiltere ve Sovyetler Birliği tarafından işgal edildi. Bu süreçte, 1941-1947 yılları arasında, iki ülke arasındaki ilişkiler rafa kaldırıldı. Türkiye ve İran, arasında yeniden dostluk havasının oluşması, karşılıklı büyükelçiliklerin atanması 1948 yılında mümkün olabilmisti (Akdevelioğlu & Kürkcü, 2002, s. 649).

Musaddık'ın iktidara gelmesi ve petrolü millileştirmesi ile birlikte Türkiye-İran arasındaki ilişkilerde soğuk rüzgarlar esmeye başladı. İngiltere, İran'ın petrolü millileştirmesi sonrasında konuyu önce Uluslararası Adalet Divanına sonra Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine (BMGK) taşıdı. Türkiye, BM Güvelik Konseyindeki oylamada İran aleyhine oy kullandı. Bu durum karşısında İran, Türkiye'nin tavrından rahatsız oldu (Mangör, 2021, s. 69). Türkiye ise Musaddık ile Tudeh Partisi arasındaki yakınlıktan rahatsızdı. Komünizmin Türkiye'de bir tehdit olarak algılandığı bir dönemde Musaddık'ın Tudeh Partisi tarafından desteklenmesi Türkiye'de endişe ile karşılandı (Mangör, 2021, s. 71).

3.1. Türk Arşiv Belgelerinde İran, Musaddık ve Tudeh Partisi

İran'da Musaddık'ın başbakan olduğu dönemde Türk-İran ilişkilerine ait arşiv belgeleri dönemi aydınlatmaktadır. Bu belgelerden biri İran Başbakanı Dr. Musaddık'ın Kasım 1951'de ABD ve Mısır'a gerçekleştirdiği seyahate ilişkindir. Musaddık, ABD ve Mısır seyahati dönüşü yaptığı görüşmelere ilişkin şaha verdiği bilginin içeriği, Tahran büyükelçiliği tarafından Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığına gönderilen telgrafta yer alır. Tahran Büyükelçiliği bu bilgileri Karacı'de yayınlanan "Dawn" ve Lâhor'da yayınlanan "Pakistan Times" adlı gazetelerde yer alan bir telgrafa dayandırır. Şah ile Başbakan arasında altı saat süren gizli görüşmede öncelikle şah, halkın Musaddık yanlısı duygulara saygı duyacağını bildirir. Dawn ve Pakistan Times'e göre Musaddık'ın Mısır gezisi İngiliz karşıtı bir gezi değildi. İran Başbakanı Musaddık ile Mısır Başbakanı Nehhas Paşa arasında yapılan görüşmeler iki konu üzerinde yoğunlaşmıştı. Bunlardan ilki Türkiye'nin Ortadoğu'da liderlik üstlenme girişimiydi. Her iki ülke de bu konuda huzursuzluk hissediyordu. İran ve Mısır, Batılı devletlerle ilişkilerinde Türkiye'nin arabulucu olmasına karşıydı. Hatta bu konuda Türkiye kadar egemen ve bağımsız olduklarına inanıyorlardı. Musaddık ve Nehhas'ın ele aldıkları ikinci konu ise komünizm tehlikesinin nasıl kontrol edileceği yönündeydi (DBTDA., 562/44981, 28.11.1951).

Türkiye'nin yalnız Tahran Büyükelçiliği değil diğer ülkelerde yer alan dış temsilciliklerde de İran ile ilgili gelişmeleri Türk Dışişleri Bakanlığına bildiriyordu. Darbeden bir yıl önce, 13 Ağustos 1952 tarihinde, Washington Büyükelçiliğinden gönderilen bir telgrafta, ABD Dışişleri Bakanlığının İran hakkındaki görüşleri yer alıyordu. ABD Dışişleri Bakanlığında bir Ortadoğu uzmanın Türk büyükelçiliği yetkililerine verdiği bilgiye göre; İran'da son zamanlarda yaşanan gelişmelerin endişe verici olduğu ifade ediliyordu. İran'da istikrarsızlığın temel nedenlerden biri çok zengin birkaç aile ile yoksul milyonlarca halk arasında bir orta sınıfın bulunmamasıydı. Ülkede iki aşırı grup vardı: komünistler ve mollalar. Bu iki grup, ılımlı bir hükümetin kendilerine karşı bir politika uygulaması durumunda birlikte hareket ediyordu. Bu durum ülkede istikrarın önündeki en büyük engeldi. ABD'li uzmana göre sağcılar Musaddık ile son kozlarını oynuyordu. Musaddık'ın iktidardan uzaklaştırılması halinde neler olabileceğini kestirmek mümkün değildi. Türkiye'nin ABD Büyükelçiliğinde görevli Turgut Menemencioglu, belirsiz bir durumun ortaya çıkmasına engel olmak için ABD'nin İran'a yardım yapip yapmayacağını sorması üzerine, Ortadoğu uzmanı olası yardımın ABD'ye karşı düşmanlığın arttıracığı endişesi taşıdıklarını ifade etti (DBTDA., 37684/150187, 12.08.1952).

Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Ali Türkgeldi¹, İran Başbakanı Musaddık ile Eylül 1952'de bir görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşme Dr. Musaddık'ın evinde yapıldı. Türkgeldi, Türk Hükümetinin İran hakkında İngiltere ve ABD nezdinde olumlu görüş bildirdiğini, dost ve komşu İran'ın hem siyasi hem de ekonomik anlamda tam bağımsız olmasını ve Musaddık'ın başbakanlıkta kalması gerektiğini ABD'nin Tahran Büyükelçisine ifade ettiğini aktardı. Ayrıca Türkgeldi'ye göre Musaddık'ın açıklamalarında ABD aleyhinde söz söylememesi de isabetli bir davranış olacaktı. Musaddık bu konuya dikkat ettiğini, Meclis'te ve Ayan'da karşıt görüşlerin var olduğunu da ekledi. Ali Türkgeldi, Musaddık'a yapacağı açıklamalarda müzakere kapılarını kapatmamasını, "İngilizleri tehdit ve rencide edecek" bir söz söylememesini de ekledi. Bunun yanında Musaddık komünizm konusundaki düşüncelerini de Türkgeldi ile paylaştı. Musaddık, "Komünizm İran'a hariçten gelmiyor, böyle olsa müdafaası kolay olurdu, bizzat İran'da mevcuttur, bu da parasızlık yüzünden-ademi rizayetten- ileri geliyor. Her yerde benim evimde sizin evinizde komünist mevcuttur." dedi. Musaddık, ordunun içinde de komünist varlığına dikkat çekti. Bunun yanında Musaddık komünist liderlerinin gerçek komünist olmadığını hatta bunların İngilizler ile iş birliği içinde olduğunu iddia etti. İran'da komünizmin yayılmasını engellemek için maaşların düzenli ödenmesi gerekiyordu. İran'da komünist rejim kurulursa Pakistan, Hindistan ve Irak da komünist olabilirdi. Musaddık'a, İran'da bulunan Amerikalılar hakkındaki düşüncesi sorulduğunda ise iyi insanlar olduğunu ancak "Büyük bir iş gördükleri yok" cevabını verdi. Türkgeldi, Musaddık'a başbakanlıktan ayrılmamasını, gerekirse bakanları değiştirmesini ancak görevi bırakmamasını, görevi bırakması halinde saltanatın da yıkılabileceğini söyledi (DBTDA., 37684/150187, 22.09.1952).

1952 yılının Eylül ayında İngiliz Başbakanı Wilson Churchill ile ABD Başkanı Harry Truman'ın mesajı ABD Büyükelçisi tarafından Musaddık'a verildi. Bu mesaja İngiliz-İran petrol şirketi hakkındaki sorunun Uluslararası Adalet Divanına gönderilmesi; İran petrolünün uluslararası piyasalara dağıtılması için tarafların temsilci belirlemesi; İran Hükümetinin bu iki maddeyi kabul etmesi halinde Abadan'da biriken petrolün sevki konusunda gerekli çalışmaların başlatılması yer alıyordu. Anlaşma sağlanması halinde ABD de İran Hükümetini desteklemek için 10 milyon dolar verecekti. Musaddık, İngiltere ve ABD'nin tekliflerini kabul etmedi. İki ülkeye verilecek cevap için Meclis toplantıya davet edildi (DBTDA., 37684/150187, 03.09.1952).

Ali Türkgeldi, İngiliz Maslahatgüzarının İran Şahı ile yaptığı görüşmeyi de Dışişleri Bakanlığına aktardı. İngiliz Maslahatgüzar, şahı üzgün bulduğunu, şahın, toplumun hiçbir kesimini memnun edemediğini, annesini ABD'ye göndermek zorunda kaldığını, ömrünü bir burjuva gibi yaşayacağını ya da tahttan çekileceğini söylemişti (DBTDA., 37684/150187, 03.09.1952).

Arşivde, Tudeh Partisinin, Musaddık'a yazdığı açık mektup hem konjonktürü ortaya koyması hem de darbeye giden sürece açıklık getirmesi açısından oldukça önemlidir. Musaddık'a 31 Ocak 1952 tarihinde gönderilen mektupta, Mısır'da Kral Faruk ile milliyetçiler arasında yaşanan gerginliğin Batılılar lehine, onların ajanları aracılığı ile ortadan kaldırıldığını vurgular. (EK.1) Tudeh Partisi Ortadoğu'da Soğuk Savaş sürecinde güç dengesinin de değişmekte olduğuna dikkat çeker (DBTDA., 35723/141016, 21.02.1952).

Amerikan emperyalizmi, Orta ve Uzak Doğu'da İngiliz emperyalizminin yerini almaya çalışırken, dünya emperyalizminin ortak çıkarlarını koruma zorunluluğuyla rakibiyle anlaşmalar yapmaya mecburdur. Sömürgelerde ve dominyonlarda ulusal hareketler, emperyalizmin temellerini öyle sarsmıştır ki, derin anlaşmazlıklarına rağmen İngiliz ve Amerikan emperyalistleri, halklara karşı verdikleri çabalarında birlik halindedirler. (DBTDA., 35723/141016, 21.02.1952).

Tudeh Partisine göre İran, Mısır'da yaşananlardan ders çıkarmalıydı. Ortadoğu'da ABD, bölgedeki İngiliz nüfuzunu ortadan kaldırmak isterken diğer yandan da İngiliz-ABD ortak çıkarlarını korumak için iş birliğine girmekten de geri kalmamaktaydı. Cesur İran halkının mücadelesi ile İngiliz emperyalistler ülkeden çıkarılmıştı. Ancak mücadele devam etmeliydi. İngiliz ve ABD emperyalistlerinin çıkarları için çalışan "Uluslararası" adlı bankanın girişimlerine sağlanan destek de kesilmeliydi. Uluslararası Bankanın

¹ Ali Türkgeldi, bu görüşmede Musaddık'a dedesi Nasrettin Şah için yazılmış bir Kur'an-ı Kerim hediye etti.

faaliyetleri Musaddık hükümeti tarafından desteklenirken bu durum halkın gözünde büyük bir nefrete dönüştü (DBTDA., 35723/141016, 21.02.1952).

Eski ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Mac Ghee, 28 Aralık 1951 tarihinde yaptığı bir konuşmaya atıf yaparak ABD'nin İran üzerinde emperyalist amaçları olduğu vurgulanır. Musaddık'ın "Sevgili kardeşim" olarak tanımladığı Mac Ghee, "Aktif bir hükümet ve ordunun iş birliği gibi diğer faktörler, bu ülkelerde düzenin korunmasını kolaylaştırabilir," dedi ve ekledi: 'İran Genelkurmay Başkanlığı'nda, Suriye'deki Albay Chichekli kadar aktif olan şahsiyetler bulunmaktadır.'" (DBTDA., 35723/141016, 21.02.1952).

Tudeh Partililere göre müsteşarın bu sözleri bir darbe girişimini açıkça ifade etmektedir. Amerikan emperyalistleri de tıpkı İngilizler gibi İran halkının özgürlükçü ve barışçıl hareketinden endişe duymaktadır. Sorunu diplomasi ile değil silah yoluyla çözmek istemektedir. Bu düşüncüyü Mısır'da yaşanan olaylar doğrulamaktadır. (DBTDA., 35723/141016, 21.02.1952).

Tudeh Partililere göre, İran'da da bir saray darbesi söylentileri artmıştı. Muhammet Rıza Şahın da İran'ın Kral Faruk'u olacağı söylenmektedir. Bu söylentilere karşı ne gibi önlemler alınmıştır?

İran'ın hain Sarayı ile yapılan anlaşmalar, Amerikan askeri uzmanlarının tutulması, "danışman" adı altında Amerikan casuslarının büyük miktarda ülkeye getirilmesi, emperyalist "Uluslararası" bankası ile yapılan görüşmeler, İran Tudeh Partisi, Azerbaycan Demokrat Partisi ve Kürdistan'ın "kanunsuzluk" durumunda tutulması, sendikal faaliyetlerin engellenmesi, barış destekçilerine yönelik zulümler, ulusal ve anti-emperyalist harekete uygulanan baskılar (Kuzistan'da sıkıyönetim ilanı bunlardan belirgin bir örnektir), tüm bunlar emperyalistlerin etkisini artırmakta ve onların şeytani planlarını gerçekleştirmelerine katkıda bulunmaktadır. İfadeleri mektupta yer aldı (DBTDA., 35723/141016, 21.02.1952)

Tudeh Partisi, Musaddık'a önerilerini şöyle sıraladı;

Halkın haklarının ve demokratik özgürlüklerin iadesi: toplantı özgürlüğü, sendikal özgürlük, ifade ve basın özgürlüğü.

İran halkının iradesini ve gücünü temsil eden ve her türlü emperyalist komploya karşı mücadele edebilecek kapasitede olan İran Tudeh Partisi, Azerbaycan Demokrat Partisi ve Kürdistan Demokrat Partisi'nin kurtuluşu.

Geniş Barış hareketinin özgürleşmesi, savaş yanlısı bloğuna yaklaşımdan kaçınılması.

Savaş yanlısı Amerikan danışmanlarının İran'dan sınır dışı edilmesi.

İran'dan, Orta Doğu Bankası, Uluslararası Banka, konsoloslara, Truman Doktrininin 4. Maddesi temsilcileri gibi isimler altında ülke genelinde dağılmış bulunan İngiliz ve Amerikan casuslarının sınır dışı edilmesi.

Emperyalist "Uluslararası" adlı banka ile yapılan görüşmelerin kesilmesi.

Hain Şah'ın suçlu niyetlerinin ifşa edilmesi (DBTDA., 35723/141016, 21.02.1952).

Tudeh Parti Merkez Komitesi, bu uyarılarını yaptıktan sonra tüm sorumluluğun doğrudan Musaddık'a ait olduğunu söyledi (DBTDA., 35723/141016, 21.02.1952).

3.2. Türk Basınında 1953 İran Darbesi

İran'da 15 Ağustos 1953'e giden süreç elbette Musaddık'ın başbakanlık koltuğuna oturması ile başlamıştı. İran'da petrolün millileştirilmesi kararının alınması hem İngiltere'de hem de Batı Blokunda soğuk rüzgarlar estirdi. İngiltere başlangıçta itidalli bir politika izleme yanlısıydı. Avam Kamarasında konuşan Dışişleri Bakanı Herbert Morrison, İran ile uygun şartlarda anlaşmak arzusunda olduklarını ifade etti. Millileştirme öncesi Hüseyin Ala kabinesi ile yapılan müzakerelerde AIOC'de daha fazla İranlı işçi çalıştırma konusunda uzlaşıldığını belirten Morrison, 1993 yılına kadar devam eden anlaşmanın tek taraflı bozulamayacağını anımsattı ve mevcut haklarını koruma konusunda kararlıydı. Bu süreçte Musaddık ise AIOC hesaplarının incelemesi için emir verdi. Başbakan Musaddık, şirketin petrolü,

mevcut fiyatların altında sattığını ve şirketi zarara uğratıldığını belirtirken zararın İngilizler tarafından karşılanmasını istedi. Musaddık aynı zamanda AIOC'nin İngiliz donanmasına düşük fiyatla petrol sattığını da iddia etti ("İngiliz Dış Bakanı Morrison, İran'a ihtarda bulundu", Vatan, 1951, s. 1). Bu sırada İran-İrak sınırında da hareketlilik yaşanıyordu. İran'da yayınlanan Bahteri Emruz ve Asyayo Cevan adlı gazetelerde yer alan bilgilere göre İran'ın Irak sınırında yer alan bazı petrol kuyularına kurulan sistemle, petrol yaklaşık 10 km mesafede bulunan Irak'a aktarılıyordu. Anglo-İranean şirketine pay vermemek amacıyla yapıldığı iddia edilen ve İran askeri birimlerinin de karıştığı bu olayın içinde bulunan askeri yetkiliye iki milyon tümen verildiği iddia edilmişti ("İran'da heyecanlı bir hudut hadisesi", Vatan, 1951, s. 4).

Batı dünyasında, petrolün millileştirilmesinin ardından, İran'ın Soğuk Savaşın aktörlerinden komşusu Sovyet Rusya'nın eksenine girme endişesi oluştu. Musaddık'ın, petrolü millileştirme kararı sonrasında Sovyetler Birliği büyükelçisi ile görüşmesi komünist Tudeh Partisinin yeniden faaliyete geçeceği sinyali olarak algılandı ("İngiltere, İran'ı protesto etti", Vatan, 1951, s. 3). İngiliz hükümeti, İran'ın petrolü millileştirme kararını resmen tanımayacaktı ("İngiltere, İran'ın petrolü devletleştirmesini tanımayacak", Vatan, 1951, s. 1).

İran'da petrolün millileştirildiği 1951 yılından darbenin yapıldığı 1953 yılına kadar geçen zaman diliminde petrolünün işletimi İran'ın elinde bulundu. Ancak, İngiltere'nin ambargo uygulaması petrol satışını engelledi ve ülke gelirlerinde ciddi bir düşüş yaşandı. Ekonominin bozulması ise Musaddık karşıtlarını harekete geçirdi. Musaddık karşısında bulunan muhalefet, kendi içinde birçok gruba ayrılıyordu. Bunların başında Musaddık'ın ayrıcalıklarını kısıtladığı büyük arazi sahibi aileler; Musaddık'ın ideolojisinin karşısında olan dini lider Ayetullah Kaşani, Kaşani yanlıları ve Mollalar; Musaddık'ın emekliye sevk ettiği subaylar; Musaddık'ın siyaset alanındaki rakipleri; Musaddık'ın izlediği politika ile ülkeyi ekonomik ve siyasi iflase sürüklediğine inananlar bulunuyordu (Altemur Kılıç, "İran dönüm noktasında", Vatan, 1953, s. 2).

İran'da yaşanan gelişmeler, (ülkede tarihsel gelişim sürecini bilenler için) olağan bir durumdu ve sürpriz değildi. İran'daki gerginlik 1953 yılının temmuz ayında yapılan referanduma uzanıyordu. İran'da Musaddık ve şah taraftarları olan iki grup vardı. Referandum ile parlamentonun feshedilmesi yönünde karar çıkması ve Musaddık'ın bu yönde bir politika izlemesi, ona karşı ortaya çıkan muhalefeti harekete geçirdi. Musaddık'ın İran'a egemen olması ve muhalifleri kısıtlama ihtimali başbakanın devrilmesi sürecini başlattı (Altemur Kılıç, "İran dönüm noktasında", Vatan, 1953, s. 2).

İran, Ağustos 1953 Darbesine giderken sokaklar kanlı olaylara sahne oluyordu. 28 Temmuz 1953 tarihinde Zafer Gazetesine yansıyan bir haberde Ayetullah Kaşani'nin konuşmasını dinlemeye gelen bir grup ile Musaddık taraftarları arasında çıkan çatışmada elli kadar kişi yaralandığı yer alır ("İran'da kanlı hadiseler", Zafer, 1953, s. 1).

Temmuz 1953'de İran'da yapılan referandum darbeye giden süreci başlattı. Bu süreçte İran'da komünist ideolojiyi savunan Tudeh Partisinin Musaddık'a Meclis'in feshedilmesi yönünde gönderdiği açık mektup ("Tudecilerin istekleri", Zafer, 1953, s. 1) muhalif kanatta endişeye neden oldu. Musaddık'ın cumhuriyet ilan edeceği yönündeki söylemler muhaliflerin de desteğini alan şahı harekete geçirdi. 15 Ağustos 1953 tarihinde şah, Musaddık'ın yerine General Fazlollah Zahidi'yi atayan bir ferman yayınladı. Bu atamanın ardından İran Ordusundaki bir grup askerin Musaddık'ın tarafında olması şah ve Zahidi'nin uygulamak istediği planı bozdu. Şah özel uçağı ile Bağdat'a kaçarken Zahidi ise İran'ın bilinmeyen bir bölgesinde saklandı. Musaddık'ın lehine gelişen bu süreçte beklenti İran'ın cumhuriyet rejimine geçmesiydi. O günlerde, Zafer gazetesine yansıyan bir haberde, İran'ın başkenti Tahran'da Musaddık taraftarlarının "Referandum, Cumhuriyet ve Musaddık" yazılı pankartlar ile sokaklarda gösteriler yaptığı yer alıyordu ("İran'da cumhuriyetçi temayüller beliriyor", Zafer, 1953, s. 1) Dönemin Vatan Gazetesinde yazan Altemur Kılıç da Musaddık'ın cumhuriyeti ilan etmek istediğine inanıyordu. İran'daki rejim değişikliği düşüncesini İran'da görüştüğü bir yetkiliye dayanıyordu. Kılıç, İran'da cumhuriyetin ilan edilmesinin şahın, yabancılara ve kötü niyetli olarak tanımladığı

komünistlerin etkisi altına girmesine engel olabileceğinden İran için hayırlı bir girişim olarak değerlendirdi (Altemur Kılıç, "İran dönüm noktasında", Vatan, 1953, s. 2).

Altemur Kılıç, darbe öncesinde İran'da bulunduğru sırada hem şah hem de Musaddık ile görüşme yapmıştı. Bu görüşmeler sırasında edindiğı izlenimlerini Vatan Gazetesindeki köşesinde okurlarıyla paylaştı. Kılıç'a göre; Musaddık vatanperver, dürüst ve idealist bir insandı. Musaddık politikasını petrolün millileştirilmesi ve İngilizlerin İran topraklarından çıkarılması üzerine kurdu. Bunu gerçekleştirdiğinde ortaya ekonomik boşluk çıktı. Bu ise ülkede ekonomik kriz ve bir grubun isyanını doğurdu. İran içindeki iç ve dış baskıların artmasına neden oldu. Bu durumda Tudeh Partisi ve Sovyetler Birliğı kendi hesaplarına yararlanma gayesi içine girdi (Altemur Kılıç, "İran dönüm noktasında", Vatan, 1953, s. 2).

Kılıç, Şah Muhammet Rıza Pehlevi ile de bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmede siyasi konular konuşulmadı. Kılıç'a göre; şah babası kadar güçlü bir lider değildi, Musaddık'ın gölgesinde kaldı. Ancak muhaliflerle hareket etmesi halinde Musaddık için bir tehlike olabilirdi. Nitekim bu 1953 yılının ağustos ayında gerçekleşti. Kılıç yine de şahın istemeyerek bu süreci başlattığına inanıyordu. Muhalifler, meclisin feshi kararının almasını hanedanlığın kaldırılmasında önemli bir adım olarak görmeleri ve şaha bu yönde telkinde bulunmaları darbe sürecini başlattı. Altemur Kılıç, İran'da başlayan 1953 darbesinin hanedanlığın sonu olduğuna inanıyordu. "Şiddetle tahta çıkan bu hanedan şimdi aynı şekilde şiddetle tahttan inecektir" diyen Kılıç, Pehlevilerin mutlaka İran'dan atılacağına inanıyordu (Altemur Kılıç, "İran dönüm noktasında", Vatan, 1953, s. 2). Musaddık ve Pehlevi ailesi arasındaki ilişkiler her zaman sorunluymdu. Musaddık'ın Pehlevi ailesine karşı geçmişten gelen husumeti onu şah ile karşı karşıya getirdi. Altemur Kılıç'a göre Musaddık, hanedan kaldığı müddetçe rahat olamayacaktı (Altemur Kılıç, "İran dönüm noktasında", Vatan, 1953, s. 2).

Cumhuriyet Gazetesi'nde de Ömer Sami Coşar, darbenin hemen ardından bir yazı kaleme aldı. Coşar'a göre İran'da dört grup güç mücadelesi içindeydi. Bunlar; şah ve onun yanında yer alan subaylar; Kaşani ve onu destekleyen Mollalar, Komünist Tudeh Partisi ile Musaddık ve Milli Cephe Partisi. Bunlar içinde en zayıfı şah'tı. Sarayın bertaraf edilmesiyle Musaddık yani Milli Cephe Partisi ile birlikte Mollalar ve komünistler kalmıştı. Tudeh Partisi Ortadoğru'nun en iyi teşkilatına sahip komünist partisiydi. Tudeh Partisinin 1953 yılındaki rakamlara göre 20.000 üyesi vardır. Bu partinin 1948 yılında şaha karşı yapılan suikast sonrasında kanun dışı ilan edilmesine rağmen serbestçe gazetesini basmakta ve propaganda yapmaktaydı. Bunların yanında Kaşani ve Fedayani İslam-Mollalar- etkisindeki dini gruplar da bir diğer grubu teşkil etmekteydi. Liderleri olan Kaşani, I. Dünya Savaşı sonrası Rıza Şah'ı destekledi ve halifelik kurumunu üstlenmesini istedi. Kaşani'nin amacı tüm Ortadoğru'yu kapsayacak dini bir komutanlık kurmaktı. Ancak Rıza Şah'ın Batı yanlısı politikaları benimsemesi üzerine Kaşani ona karşı cephe aldı (Ömer Sami Coşar, "İran Şahının akıbeti ve bunu hazırlayan sebepler", Cumhuriyet, 1953, s. 2).

17 Ağustos 1953 tarihinde şahın karşısında bir güç haline dönüşen Musaddık, iki yıl önce sadece 8 milletvekili ile Meclise girmişti. Şaha karşı muhalefetinde Mollaların ve komünistlerin desteğı ile sarayı karşısına alabilecek bir güce dönüştü. Mollaların ve komünistlerin desteğı ile iktidara gelen Musaddık, Molla Kaşani ile yollarını ayırdıktan sonra da halkın büyük desteğini sağladı. Ordu üzerinde de egemenliğini arttırdıktan sonra bir sonraki seçimlerde Musaddık'ın İran şahının haklarını kısıtlayacağı ya da tamamen ortadan kaldıracağı bekleniyordu. Ömer Sami Coşar, İran hakkında bu kısa tarihi bilgileri verdikten sonra saraya karşı kazandığı zaferi Mollalar ve komünistlere karşı da kazanabilir mi, diye soruyor ve bunun cevabını zamana bırakıyordu (Ömer Sami Coşar, "İran Şahının akıbeti ve bunu hazırlayan sebepler", Cumhuriyet, 1953, s. 2).

Şah Muhammet Rıza Pehlevi'nin Musaddık yerine General Zahidi'yi göreve getirmesi ancak bu durumun karşı darbe ile engellenmesi üzerine şah, Irak'a oradan da İtalya'ya geçti. Bu sırada İran sokaklarında "Kahrolsun Şah! Yaşasın Musaddık" sözleri yankılanırken Tahran'daki parkta şahın babasına ait bir heykel halk tarafından yılmıştı. (EK.2) İran sinemalarında her seans öncesi çalınan kraliyet marşı çalınmıyordu. Devlet dairelerinden şaha ait resimler parçalanmış, yırtılmıştı (Mümtaz Faik Fenik, "Bir gidiş bir dönüş", Zafer, 1953, s. 1) Ancak bu sırada hiç beklenmeyen bir olay oldu.

Musaddık'ın galip geldiği darbe bir anda tersine döndü. Daha sonra ortaya çıkan belgelerde "Ajax Operasyonu" olarak geçen, ABD'nin desteklediği ve CIA ile İranlı yetkililerin ortak hareket ettiği bir operasyon ile Zahidi yeniden gücü ele geçirdi ve Musaddık bu kez mağlup duruma geldi (Abrahamian, 2023, s. 90).

İran'da 1953 Darbesinin yaşandığı günler İslam Aleminde kutsal kabul edilen Kurban Bayramı'na rastlamıştı. Türk basını bayram süresince yayınlarına ara vermişti. Bayram sonrası ise gazete manşetleri Musaddık yerine şahın zaferini kutluyordu. Altemur Kılıç, İran'da bir hafta içinde yaşanan olayların tüm dünyada büyük bir şaşkınlığa neden olduğunu söylerken geçen bir haftayı "Tahminleri alt üst eden bir süratle gelişti" diyerek tanımlıyordu. Heykelleri yıkılan şah ülkesine muzaffer bir komutan gibi dönmesi ise beklenmeyen bir gelişmeydi (Altemur Kılıç, "İran'da ikinci perde", Vatan, 1953, s. 3). Ahmet Emin Yalman ise gücün bu kadar kısa sürede el değiştirmesini rüya gibi tanımladı. Bir hafta önce şahın heykellerini yıkan İran halkı bir hafta sonra Musaddık'ın fotoğraflarını parçalamıştı. Cumhuriyetin kurulması beklenirken, şahın yeniden ülkesine dönmesi Türk basınında da şaşkınlıkla izlendi. Yalman bu değişimde aşiretlerin ve büyük toprak sahiplerinin payı olduğunu savundu (Ahmet Emin Yalman, "Değişen manzara", Vatan, 1953, s. 1).

Mümtaz Faik Fenik'e göre, şahın gidiş despote Musaddık'ın zaferiydi. Fenik, Musaddık'ı, "ihtirasları uğruna, gözyaşına kadar her şeyi harcayabilecek kabiliyette bir adam" olarak tanımladı. Şahın dönüşü ise İran'da istikrarın sağlanması için doğru atılmış bir adımdı. Musaddık'ın yenilgisi ile kâbus ortadan kalkmış, Tudehçilerin olası güç kazanmasının önüne geçilmişti (Mümtaz Faik Fenik, "Bir gidiş bir dönüş", Zafer, 1953, s. 1).

Cumhuriyet gazetesi de Musaddık'ın İran halkını ABD'ye karşı kıskırttığını ve İngiltere ve ABD'ye karşı "Kızıl çarlığa" yakınlaştığını iddia etti ("İran'daki dahili mücadele", Cumhuriyet, 1953, s. 1). Ulus Gazetesinde Ahmet Şükrü Esmer'e göre, Tudeh Partisi pusudaydı. Musaddık, kendisine karşı oluşan muhalefeti kırmak için Tudeh Partisinden yararlandı. Musaddık ve Tudeh Partisinin ortak hareket etmesi ile şah ülkeden kaçtı. Esmer'e göre sonraki aşamada komünizm aleyhtarı olarak bilinen Musaddık, Tudeh Partisi tarafından devrilebilir ve İran'a komünizm gelebilirdi (Ahmet Şükrü Esmer "Musaddık'tan Zahidi'ye", Ulus, 1953, s. 3). Vatan Gazetesinde Altemur Kılıç ise bu yoruma karşı çıktı. Musaddık'ın dürüst ve vatansız bir devlet adamı olduğunu en koyu muhalifleri tarafından kabul edilirdi. Musaddık siyasi hayatı boyunca İran petrolünün millileştirilmesi ile ülkedeki bütün sorunların çözüleceğine inanıyordu. Musaddık'ın ülkeye komünizm getireceğine dair iddiayı da aşırı buluyordu. Kılıç, Musaddık'ın komünizm aleyhtarı olduğunu ancak ülke içindeki konjonktürü dikkate alarak Tudeh Partisi ile yakın ilişkiler kurduğunu düşünüyordu. Altemur Kılıç'ın iddiasına göre Musaddık, Tudeh Partisiyle yakınlaşarak ABD'yi komünizme yakınlaşmak ile tehdit edip petrolün millileştirilmesi konusunda desteğini sağlamak istiyordu. Ancak bu tehlikeli oyun, Musaddık'ın aleyhine sonuçlandı (Altemur Kılıç, "Unutulmaması gereken İran vakıaları", Vatan, 1953, s. 2).

Musaddık'ın iktidardan uzaklaşması ile şahın İran'a dönüşü ve Zahidi'nin iktidarı ele geçirmesi Türk basınında sevinçle karşılandı. Bunun en önemli nedeni Soğuk Savaş sürecinde Sovyet Rusya'nın Türkiye'nin egemenliğini zedeleyici talepleriydi (Armaoğlu, 1989, s. 517). Türkiye'nin Batı Blokunda saf tuttuğu bir sırada komşu İran'da komünist bir rejim kurulması sonucu Türkiye bir kuşatma altında kalabilirdi.

Hüseyin Cahit Yalçın da İran'da yaşanabilecek bir iç savaş durumunda Kore'de olduğu gibi komünistlerle Batı kuvvetlerinin karşı karşıya gelebileceğini söyledi. Yalçın'a göre İran'da yaşananların Musaddık ve şah mücadelesi olarak değerlendirmek yanlıştı. İran'da asıl mücadele doğu ile batı arasındaydı (Hüseyin Cahit Yalçın, "Kore'den sonra İran mı?", Ulus, 1953, s. 1). Ahmet Emin Yalman da Vatan Gazetesindeki köşesinde, şahın yeniden ülkesine dönmesine ve Musaddık'ın görevden uzaklaştırılmasına sevindiğini ifade ediyor. Bunun nedeni olarak ise İran'ın Sovyet etkisinden ve komünizm tehlikesinden uzaklaşması olarak gösteriyor. Bu durum İran'ı Batı dünyasına yakınlaştıracaktı. İran petrolünün dünya pazarında yer bulmasıyla ekonomik açıdan da rahatlayacaktı. Bunun yanında Yalman, henüz tehlikenin geçmediğini, yeniden bir değişikliğin de olabileceğini

hatırlatıyor. Moskova'nın İran üzerindeki etkisinin Batı düşmanlığı doğurduğu ve İran'ı kendi yanına çekmek isteyen Sovyetler Birliği'nin karışıklık çıkarabilirdi. Aşiretlerin varlığını ve etkisini "Hükümet içinde hükümet" olarak adlandıran Yalman, aşiretlerin, mollaların varlığını ve toprak sorununu bir huzursuzluk kaynağı olarak görüyordu. Ahmet Emin Yalman, İran'ın istikrarının Türkiye'nin arka bahçesini koruması için gerekliydi. İran için Türkiye'nin gerekenleri yapmasını söyleyen Yalman'a göre aynı zamanda hür dünyanın mevcudiyetini koruması için bu gelişmeleri bir fırsattı (Ahmet Emin Yalman, "Değişen manzara", Vatan, 1953, s. 1).

Cumhuriyet Gazetesine göre Musaddık'ın uyguladığı politika, İran'ı felakete sürükledi. Musaddık, hırsları ile hareket ederek İran'ı tek başına yönetmek isteyen bir diktatör olarak tanımlandı. Hırslarına kapılan Musaddık, anayasayı çiğnedi, muhaliflerini hapse attırdı, ülkede huzur ve düzeni bozdu. Abadan petrollerini millileştirmesi sonucu uygulanan ambargo nedeniyle halk sefalet içine düştü. Bu ortamda Musaddık'a karşı başlatılan darbe, bir süre sekteye uğrasa da daha sonra başarıya ulaştı. Bu darbe sonrasında yeni hükümetten Abadan petroleri konusunda İngiltere ile uzlaşması, "Fakir halk kütlelerini refaha kavuşturması", orduyu elinde tutma konusunda dikkat ve itina göstermesi bekleniyordu. Bunun yanında İngiltere ve ABD'nin yeni hükümete yardımları gerekiyordu. Sovyet Rusya herhangi bir çaba içinde bulunmasa bile yine de potansiyel tehlike taşıyordu ("İran'daki dahili mücadele", Cumhuriyet, 1953, s. 1).

Ahmet Emin Yalman, İran'da mevcut durumun korunması ve dönemin en önemli tehlikesi olan komünizmin bertaraf edilmesi için hür memleketlerin İran'ın ihtiyaçlarını göz önüne alması ve İran'ın hür dünyada yerini alması, hür dünya ilkelerinin İran'da yerleşmesi için Batılı ülkelerin gereğini yapmasının altını çizdi. Moskova tarafından teşvik edilen İngiliz ve Amerikan düşmanlığının bir an evvel engellenmesi için gerekli önemlerin alınması gerektiğinin üzerinde duruluyordu (Ahmet Emin Yalman, "Değişen manzara", Vatan, 1953, s. 1).

İran'ın öncelikle ekonomik açıdan güçlenmesi gerekiyordu. İran şahı da ülkeye döndükten kısa süre sonra gazetelere yansıyan demecinde ülkenin ekonomik durumunun kötü olduğu ve mali yardıma ihtiyaçları olduğunu söyledi. Bu durumda merak edilen konulardan biri ABD'nin İran'a yardımının söz konusu olup olmayacağıydı. Bu konuda resmi bir açıklama olmasa da ABD'nin 1950'lerin başından itibaren İran'a yapmış olduğu yardımlar ve bazı ABD'li bürokratların konuya ilişkin olumlu açıklamaları yardımın gerçekleşeceği ve İran ile İngiltere arasındaki ilişkilerin yeniden kurulacağı yönündeydi ("İran'da yeni hadiseler beklenebilir mi?", Akşam, 1953, s. 1) Nitekim kısa süre sonra ABD, İran'a 25 milyon dolar yardım yapacağını açıkladı ("İran'a Amerikan mali yardımı", Akşam, 1953, s. 2).

İran'da Musaddık'ın devrilmesinden sonra hükümet kuran Zahidi, yeni dönemde Batı ile iyi ilişkiler geliştirdi. Darbenin hemen sonrasında Mısır'ın El-Mısri gazetesine verdiği demeçte İngiltere ile petrol sorununu çözmek için Londra'ya gideceğini açıkladı. İngiltere Dışişleri Bakanı bu görüşmelerin olağan olduğunu bildirdi. İngiltere ve ABD, İran'a yardım konusunda ortak hareket ediyordu. Zahidi bu süreçte Sovyetler Birliği'nin Tahran Büyükelçisi ile de bir araya geldi. Zahidi'nin gerekirse Sovyetlerden de yardım alırsız söylemi Akşam Gazetesine göre Batıdan daha büyük bir yardım için yapılan bir blöftü ("Amerika ve İngiltere İran'a karşı ortak hareket ediyor", Akşam, 1953, s. 2).

4. SONUÇ

Ortadoğu, uzun yıllar savaflara, işgallere, göçlere ve darbelere sahne oldu. Bu yaşananların en önemli nedeni Batılı emperyalist güçlerin bölgeden çıkar devşirme isteğiydi. Bölgenin stratejik konumu kadar geniş bir alanda çıkan petrol madeninin varlığı da bölgede egemenlik kurma istekleri arasındaydı. Sanayi Devrimini gerçekleştiren ülkeler, petrol madenini işleyerek piyasada kullanım alanları oluşturdu. Dünya ekonomisinin başat ürünlerinden birine dönüşen petrole sahip olanlar, dünya üzerinde egemen güce de sahip oluyordu. Bu değerli maden, Ortadoğu coğrafyasında çıkmasına rağmen işletme hakkı çoğunlukla Batılı devletlerin elindeydi. Dahası eşitlik ilkesine aykırı yapılan anlaşmalarla petrolden elde edilen gelir, önce petrolü çıkaran gruba sonra da ülkenin yöneticilerine fayda sağlıyordu. Halk ise bu zincirin son halkasında hem çok çalışan kesimi hem de gelirden en az fayda gören grubu oluşturuyordu. Bu duruma örnek gösterilecek ülkelerden biri İran'dı. İran'ın güneyinde yer alan petrol havzası 20.

Yüzyılın başında, bir İngiliz şirket tarafından işletilmeye başlandı. Abadan'da kurulan petrol rafinerisinde elde edilen petrole rağmen mevcut anlaşmalar nedeniyle İran'da halkın büyük kısmı ekonomik zorluk içinde yaşıyordu. Bu durum bir kesimde rahatsızlık yarattı. Soğuk Savaşın bir kutbunu oluşturan Sovyetler Birliği'nin ortaya koyduğu ideoloji çerçevesinde kurulan Tudeh Partisi başta olmak üzere Milli Cephe ve Muhammet Musaddık bu duruma karşı çıktı. 1951 yılında Petrolün millileştirilmesi kararı parlamentoda kabul edildi. İran petrolün tek sahibiydi. Ancak petrolden gelir elde edilmesi konusunda istenilen hedefe ulaşamadı. İngiltere'nin uyguladığı ambargo ile İran'ın petrolü işletmesi ve pazarlaması konusunda sıkıntılar yaşandı. İran halkının ekonomik açıdan mevcut refahı dahi korunamadı. Diğer yandan petrolü millileştirme konusunda İran kararlı bir tutum sergiledi. Bu durum İngiltere ve ABD'yi hukuki olmayan bir yöne sevk etti. İranlı bir grup asker ve sivil ile yapılan iş birliği sonucu 1953 Darbesi gerçekleştirildi. Ajax Operasyonu olarak da bilinen bu olay Batılı güçlerin bir ülkenin milli iradesine karşı gerçekleştirdikleri bir darbeydi. İngiltere ve ABD, petrolün millileştirilmesi gibi kendi çıkarlarına karşı gelişen bu olayın diğer Ortadoğu ülkelerinde de yayılmasından endişe etti. Bu nedenle tüm imkanlar kullanılarak darbe yapıldı. Bu tarihsel bir kırılmaya neden oldu. Ortadoğu'da demokrasi kavramının filizlenmesi engellenirken şahın kimliğinde bütünleşen otoriter yönetimler güç kazandı. Günümüze uzanan gelişmeler göz önüne alındığında 1953 Darbesi İran ve Ortadoğu tarihinde tarihsel bir dönemeci ifade eder.

Beyan ve Açıklamalar

1. Bu çalışmanın yazarı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduğunu kabul etmektedir.
2. Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abrahamian, E. (2009). *Modern İran'ın Tarihi*. (D.Şendil Çev.).Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Abrahamian, E. (2023). *Darbe 1953*. (Z.Rona Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Akdevelioğlu, A. & Kürkçü Ö. (2002). Orta Doğu'yla İlişkiler. B. Oran (Ed.). *Türk Dış Politikası*, (4. Baskı s.s. 357-369). İletişim Yayınları.
- Amerika ve İngiltere İran'a Karşı Ortak Hareket Ediyor. (1953, Ağustos29). *Akşam*.
- Armaoğlu, F. (1989). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Atabaki, T. & Zürcher, E. J. (2004). *Men of Order*, I. B. Tauris.
- Aydın, H. (2022). Türkiye-İran İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Rıza Şah Pehlevi'nin Türkiye Seyahatinin Akşam Gazetesine Yansıması. B. Karagözlüoğlu (Ed.), *İslam Sonrası Türk Dünyası Doğu-Batı Eksenli Tarih-Coğrafya Çalışmaları* (1. Baskı s.s. 408-445). Demavend Yayınları.
- Aydın, H. (2023). İran'da Başbakan Musaddık Dönemi Politik Gelişmelerinin Türk Basınına Yansıması, *Tarihin Peşinde*, (30), 126-142.
- Cleveland, W. L. (2015). *Modern Ortadoğu Tarihi*, (M.Harmancı Çev.). Agora Kitaplığı.
- Coşar, Ö.S. (1953, Ağustos 17). İran Şahının Akıbeti ve Bunu Hazırlayan Sebepler. *Cumhuriyet*.
- Duman, S. (2010). *Modern Ortadoğu'nun Doğuşu*, Doğu Kütüphanesi.
- Ebrahimi, M. (2016). *The British Role in Iranian Domestic Politics (1951-1953)*. Springer (eBook). Academia.edu. https://www.academia.edu/102559965/The_British_Role_in_Iranian_Domestic_Politics_1951_1953
- Edi, A. & Yılmaz, U. (2021). Musaddık'ın Anglo-Iranian Oil Company'yi Millileştirme Politikası Sonrasında Yaşanan İran Petrol Krizi ve Ajax Operasyonu. A. Edi (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Faklı Bakışlar*, (1. Baskı s.s. 185-205). Ekin Basın Yayın.
- Elhan, N.& Karaoğlu O. (2022). Uluslararası Dostluk Çerçevesinde Türkiye-İran İlişkileri: Mustafa Kemal Atatürk ve Rıza Şah Pehlevi, *İran Çalışmaları Dergisi*, 6(2), 203-226.

- Erkan, S. (2015). Dramatik Bir Darbe Hikayesi: 1953'de İran'da Musaddık Hükümeti'nin Devrilmesi, *Eurasian Academy of Science Journal*, (6), 158-180.
- Esmer, A.Ş. (1953, Ağustos 24). Musaddık'tan Zahidi'ye. *Ulus*.
- Fenik, M. F. (1953, Ağustos 23). Bir Gidiş Bir Dönüş. *Zafer*.
- Foltz, R. (2021). *İran Tarihi*, (H.Gökalp Çev.). İnkılap Kitabevi.
- Garhwate, G. R. (2023). *İran Tarihi*, (F.Aytuna Çev.) İnkılap Kitabevi.
- Gasiorowski, M. J. (Ağt 1987). The 1953 Coup D'état in İran, *International Journal of Middle East Studies*, 19(3), 261-286.
- Gerger, H. (2008). *ABD Ortadoğu Türkiye*. Yordam Kitap.
- Hegland, M. E. (2014). *Days of Revolution*. Stanford University.
- İngiliz Dış Bakanı Morrison, İran'a İhtarda Bulundu. (1951, Mayıs 2). *Vatan*.
- İngiltere, İran'ı Protesto Etti. (1951, Mayıs 3). *Vatan*.
- İngiltere, İran'ın Petrolü Devletleştirmesini Tanımayacak. (1951, Mayıs 4). *Vatan*.
- İran'a Amerikan Mali Yardımı. (1953, Ağustos 27). *Akşam*.
- İran'da Cumhuriyetçi Temayüller Beliriyor. (1953, Ağustos 19). *Zafer*.
- İran'da Heyecanlı bir Hudut Hadisesi. (1951, Mayıs 2). *Vatan*.
- İran'da Kanlı Hadiseler. (1953, Temmuz 28). *Zafer*.
- İran'da Yeni Hadiseler Beklenebilir Mi? (1953, Ağustos 25). *Akşam*.
- İran'daki Dahili Mücadele. (1953, Ağustos 24). *Cumhuriyet*.
- Karadeniz, Y. (2009). İran ve Türkistan'da İngiliz-Rus Mücadelesi (1856-1869), *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (20), 53-68.
- Katouzian, H. & Şahidi, H. (2008). 21. Yüzyılda İran-Siyaset, Ekonomi ve Çatışma. H. Katouzian & H.Şahidi (Ed.), *21. Yüzyılda İran* (P.Güven Çev.), (1. Baskı ss. 25-39). Sitara Yayınları.
- Kaya, M. (2017). Muhammed Musaddık'ın İran Petrollerini Millileştirme Çabaları ve Sonu, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 117(231), 157-166.
- Kılıç, A. (1953, Ağustos 23). İran'da İkinci Perde. *Vatan*.
- Kılıç, A. (1953, Ağustos 27). Unutulmaması Gereken İran Vakıaları. *Vatan*.
- Kılıç, A. (1953, Ağustos 18). İran Dönüm Noktasında. *Vatan*.
- Kinzer, S. (2022). *Şah'ın Bütün Adamları*, (S.Önal Çev.). İletişim Yayınları.
- Kuduoğlu, A. (2019). İran'da Musaddık Dönemi:1951-1953, *İran Çalışmaları Dergisi*, 2 (2), 37-62.
- Kurtuluş, R. (2020). *Muhammed Rıza Şah Pehlevi*. TDV İslam Ansiklopedisi, 30.
- Kurtuluş, R. (2008). Rıza Şah Pehlevi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 35.
- Mangör, H.Z. (2021). *Demokrat Parti Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1950-1960)*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Moazami, B. (2018). *İran'da Devlet, Din ve Devrim*, (B.Bilgen Çev.). İletişim Yayınları.
- Nader, S. (2024). *Devrim ve Meşrutiyet*, (Ü.E. Uysal Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özkaya, Ö. (2011). *Darbe Nasıl Yapılır? Amerika'nın Ortadoğu'da İlk Darbesi, Çizme Operasyonu*. Paradoks Kitap.
- Pira, S. & Özgüdenli, O. G. (2020). Musaddık, Muhammed. Ankara, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31.
- Polat, E. (2024). İran'da Muhammed Rıza Şah Karşıtı Liberal Muhalefet: Milliyetçi Cephe Hareketi, *İran Çalışmaları Dergisi*, 1 (1), 81-107.
- Sarıkaya, Y. (2008). *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*. Ötügen Neşriyat.
- Sarıkçioğlu, M. (2018). İstanbul İran Büyükelçiliğinde Türkiye, *Sosyal ve Beşeri Araştırmalar Dergisi*, 19(43), 77-94.

Tudecilerin İstekleri. (1953, Temmuz 21). *Zafer*.

Türkay, N. (2022). *İran'daki Siyasi Gelişmeler (1925-1979)*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Fırat Üniversitesi.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, DBTDA., 562/44981, 28.11.1951.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, DBTDA., 37684/150187, 12.08.1952

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi., DBTDA., 37684/150187, 22.09.1952.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, DBTDA., 37684/150187, 03.09.1952.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, DBTDA., 35723/141016, 21.02.1952.

Yalçın, H.C. (1953, Ağustos 25). Kore'den Sonra İran Mı?. *Ulus*.

Yalman, A. E. (1953, Ağustos 23). Değişen Manzara. *Vatan*.

EKLER

EK.1

-3-

"Mac Ghee, ex-sous-secrétaire d'Etat au Ministère américain des Affaires Etrangères que vous avez appelé "votre cher frère", dans son discours du 28 décembre, a dit au sujet des peuples du moyen et du Proche-Orient: "D'autres facteurs comme un gouvernement actif et la collaboration avec l'armée peuvent faciliter le maintien de l'ordre dans ces pays", et il a ajouté "A l'intérieur de l'Etat-Major iranien il se trouve des personnalités qui ne sont pas moins actives que le colonel Chichekii en Syrie".

"Que signifie ces déclarations de Mac Ghee si ce n'est le plan de l'impérialisme américain tendant à avoir recours à la force militaire et à un coup d'Etat. Ces déclarations ne veulent-elles pas dire clairement que les impérialistes américains sont vivement inquiets comme leurs rivaux à propos du mouvement libérateur et pacifique de notre peuple, et qu'ils veulent résoudre le problème du pétrole par la force de baïonnettes? Les récents événements d'Egypte ne confirment-elles pas ce raisonnement?

"D'autre part, l'impérialisme blessé de l'Angleterre et ses traîtres agents dont un certain nombre se réfugie au Parlement sous le nom de minorité parlementaire, ne cessent leurs provocations une seule seconde et ils déploient constamment des efforts pour un changement plus réactionnaire de la situation. Les bruits sur le coup d'Etat de la Cour et sur le fait que Mohammed-Reza Chah jouera le rôle du Roi Farouk au service des impérialistes, ne peuvent plus être considérés comme une simple rumeur.

"Au nom du peuple iranien, au nom des champions qui se sont sacrifiés dans nos luttes anti-impérialistes, nous vous demandons à votre titre de Président du Conseil, quelles sont les mesures que vous avez prises pour empêcher ces complots? Non seulement vous ne cherchez pas à prévenir ces complots traîtres, mais vos agissements constituent la meilleure préparation du terrain pour la réalisation de ces complots. Les combines avec la traître Cour de l'Iran, le

15.03.2021 tarih ve 32363030 sayılı Karar ile gizliliği kaldırılmıştır.

